

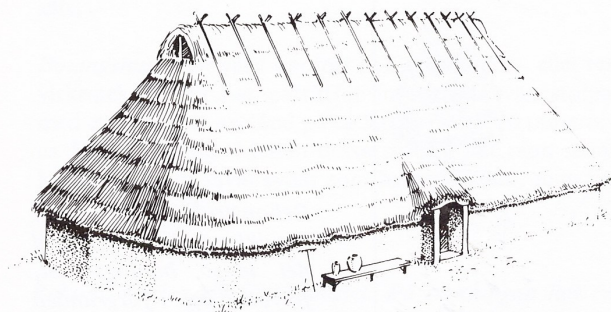
GREDELBY - EN INBLICK I KNIVSTABYGDENS FÖRHISTORIA

Först på senare år har arkeologer mer systematiskt börjat att intressera sig för hur den svenska lantbebyggelsen växte fram under förhistorisk tid och medeltid. Detta är inte så märkligt då mycket få lämningar av äldre bebyggelse tidigare var kända och ännu färre utgrävda.

I och med de stora exploateringar för nya bostadsområden och motorvägar som igångsattes under 50- och 60-talet kom arkeologerna dock allt oftare att stöta på bebyggelselämningar. Detta berodde till stor del på att man börjat ta grävmaskiner till hjälp för att gräva fram de gravar och gravfält som hotades av exploateringarna. Vid maskinavbaningarna blev det möjligt att frilägga betydligt större markytor än tidigare, varvid inte bara gravarna kom i dagen utan också boplatlämningar som oftast inte alls syns i markytan. Denna nya källa till information om hur våra förfäder bott och levt öppnade helt nya möjligheter till att kartlägga landsbygdens framväxt. När det visade sig finnas en hel by att undersöka i Knivsta var det inte konstigt att förväntningarna blev stora bland oss arkeologer. Att byn hade anor ända från Kristi födelse med talrika bebyggelselämningar från förhistorisk tid gjorde inte saken sämre. Dessutom fanns delar av det förhistoriska gårdsgravfältet att undersöka. Anledningen till att denna mycket omfattande undersökning kom till stånd, var att det kommer att byggas nya bostadsområden och en huvudled på Gredelbys marker. Vi hade möjlighet att undersöka ungefär hälften av den tänkta exploateringsytan som uppgår till ca 30.000 m².

De första Gredelbyborna

Vad har man då funnit vid utgrävningarna i Gredelby? För att börja från början med de första tecknen på bosättning i området, så får man förflytta sig ända tillbaka till slutet av bronsåldern eller början av järnåldern, dvs ca 500 år före Kristi födelse, då kan den första bosättningen i området ha ägt rum. Detta antyds av några ensamliggande röseliknande gravar, vilka anlagts som re-virmarkeringar i utmarkerna till den plats man åtminstone sedan 2.000 år bott på fram till våra dagar. Ett tiotal

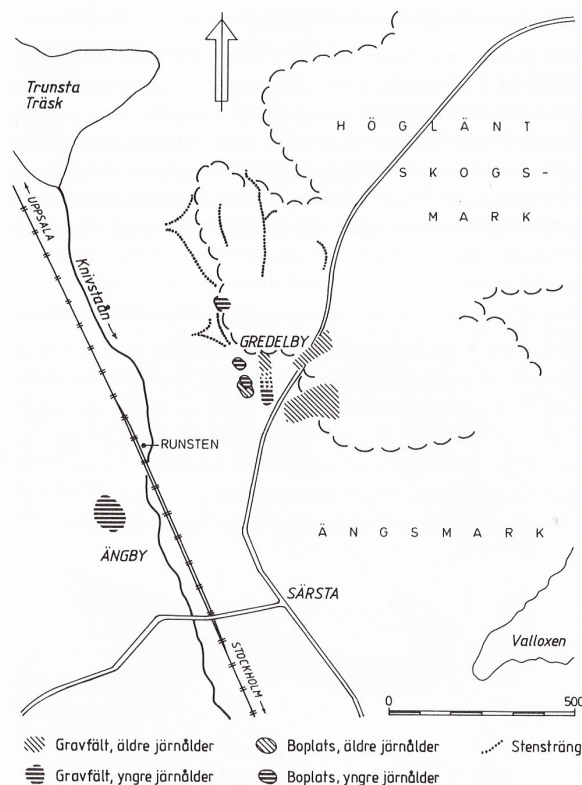
Rekonstruktion av ett långhus från äldre järnålder. I Gredelby påträffades stolprader som måste ha härrört från ett hus liknande detta.

Teckning: Anders Eide

härda och rester av ett kulturlager som påträffades inom gravfältsområdet kan också härröra från denna första bebyggelsefas.

Den första husbebyggelsen

De äldsta husresterna som vi funnit i Gredelby består av hus som byggts under romersk järnålder - folkvandrings tid (år 0-550 e Kr). Dessa hus har alla varit byggda på samma vis. Husens väggar bestod av i marken nedgrävda stolpar mellan vilka ris flätats som putsats med lera. Taken har burits upp av två inre rader av kraftiga trästolpar. Eldstäderna utgjordes av enkla eldgropar vilka påträffades både inne i och utanför husen. De har också haft en anseelig boendeyta om ca 100-200 m². Husen storlek berodde förmodligen på att både människor och husdjur haft samma tak över huvudet. En utan tvekan värmeekonomisk lösning.

Gravfält, äldre järnålder   Boplat, äldre järnålder   Stensträng
Gravfält, yngre järnålder   Boplat, yngre järnålder

Översiktsplanen ovan visar Gredelbys läge mellan de höglänta skogsmarken, där djuren gått på bete och de fuktiga ångsmarkerna som använts till slätter. Mellan området med stensträngarna har utnyttjats för odling. För att underlätta orientering har järnvägen och delar av det nutida vägnätet lats in.

Planritning: Anders Eide

Näringsfång

Människorna livnärde sig på kreatursskötsel, vilket benavfallet från slakt och spising i och kring huset visar på, samt av sädesodling. Säden odlades på mycket små stenröjda och lättbrukade tegar påträffade intill boplatsen. Då man ännu inte börjat använda riktiga plogar kunde inte de tyngre lerjordarna odlas. Dessa utnyttjades istället till slätter. Vid inventering av grannskapet påträffades vidsträckt hägnadssystem av enkla stengärdsgårdar, så kallade stensträngar som troligen anlagts under denna tid för att underlätta vallningen av boskapen.

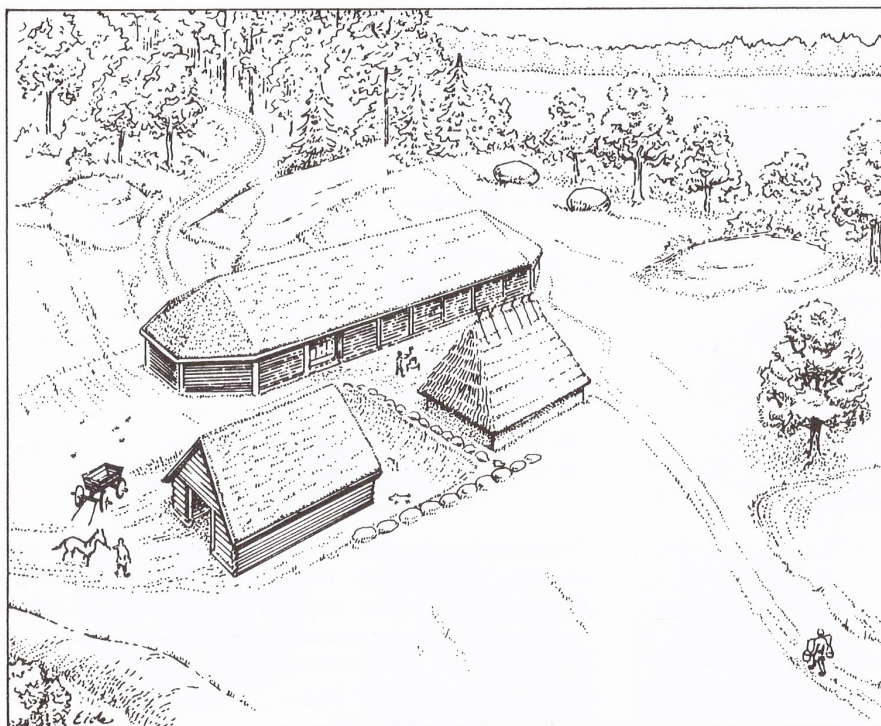
"Låg- och högkonjunktur" i Gredelby

Efter denna bebyggelsefas inträffar något än så länge oförklarligt i Gredelby. Både gravar och huslämningar saknas från det tidsavsnitt som brukar kallas vendeltid (550-800 e Kr). Samtidigt märks en minskning av både kreaturshållningen och sädesodlingen. Detta har vi kunnat påvisa genom en så kallad pollenundersökning av Trunsta träsk, som visar på områdets florautveckling allt sedan järnålderns början. Denna "lågkonjunktur" under 600-700-talet har påvisats i hela Sverige, men ännu ej kunnat förklaras. Från vikingatid 800-1050 e Kr finns dock återigen lämningar av bebyggelse och gravar i Gredelby.

Den yngre järnålderns bebyggelse

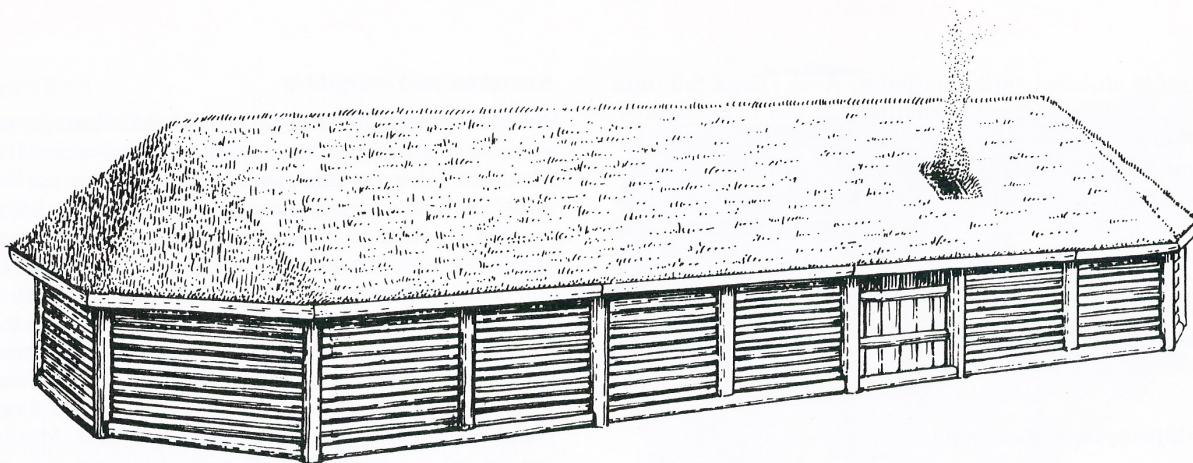
Som genom en slump har vi i samband med undersökningarna i Gredelby fått tillfälle att undersöka ett för mälardalsförhållanden ganska unikt objekt. En nära nog komplett gårdsenhet från 1000-talet. Slumpmässigheten låg i att vi här inte förväntat att hitta någon vikingatida bebyggelse. I samband med Riksantikvarieämbetets fornminnesinventeringar av Gredelbyområdet hade det

inte framkommit några resultat som kunde föranleda sådana antaganden. Inte heller gav de provundersökningar som utfördes hösten 1983 några antydningar om att här funnits bebyggelse under järnålderns yngre delar. Däremot kände vi med säkerhet till att Gredelby har anor tillbaka till medeltiden. Det äldsta skriftliga belägget för byns existens är från 1302. När den aktuella ytan avschaktades så var det med avsikt att undersöka en medeltida gårdstomt. Läget hade valts dels med utgångspunkt från den äldsta bykartan från 1636 och dels från provundersökningen som visade att här fanns upp till halvmetertjocka kulturlager, möjligen medeltida. Med hänsyn till erfarenheter från tidigare bebyggelsearkeologisk forskning fanns det all anledning till att förmoda att 1600-talets bebyggelse var det samma som det medeltida. Så snart denna undersökningsyta schaktats av - dvs sedan gräsvål, delar av myllalagret samt lämningar från framför allt 1900-talet tagits bort - kunde vi konstatera att här inte fanns någonting som gick att datera till äldre än 1600-tal. Detta konstaterande var i och för sig viktigt, men kändes ändå som ett misslyckande. Var fanns det medeltida bebyggelse? Det skulle senare visa sig att medeltidens bebyggelse inte alls låg där man kunde förmoda, utan mycket perifert i förhållande till byläget på den äldsta kartan. I samband med avschaktningar på de ytor som upptogs av gravar påträffades nämligen husgrunder som vi med hjälp av keramikfynd kunde datera till perioden 1250-1350, dvs högmedeltid. Detta var ett mycket intressant konstaterande eftersom det avviker från tidigare forskningsresultat. Den lite missmodiga stämning som vi kände efter att inte ha hittat några medeltida bebyggelselämningar där vi förmodat att dessa skulle återfinnas, kom dock snart att förbytas i glädje.

Rekonstruktion av den senvikingatida gården med det långa boningshuset, förrådet och i förgrunden fähuset. Gården ligger inklämd mellan bergknallar på en terrass, som anlagts i slutningen.

Teckning: Anders Eide

Rekonstruktionen av det senvikingatida boningshuset i s k skiftesverksteknik med torvtak, bygger på de hål efter jordgrävda väggstolpar som påträffades vid undersökningen samt på tidigare erfarenheter och forskningar. Husets form med rundade gavlar, liksom de jordgrävda väggstolparna har gamla anor, här har dock dessa gamla drag sammansmältts med en ny byggnadsteknik.

Teckning: Anders Eide

Den senvikingatida gården

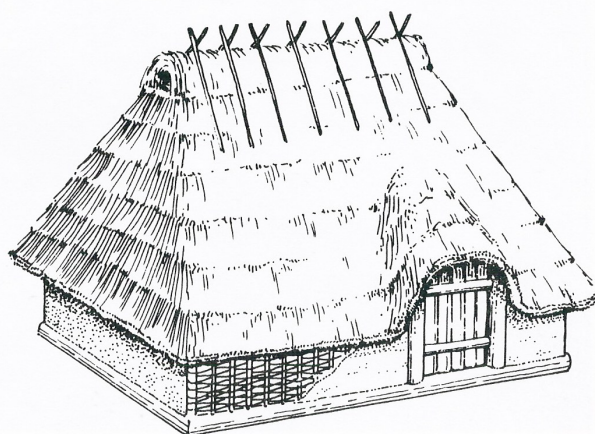
Det visade sig att de kulturlager som före undersökningen förmodats vara medeltida, istället var vikingatida. Under ett tålmodspåfrestande framrensningsarbete kunde vi sakta men säkert ta fram och avgränsa en hel gård bestående av tre hus; boningshus, förråd och stall alltsammans beläget på en i slutningen med hjälp av terrasseringsanlagd gårdsplan. Vi kunde ganska snabbt få en uppfattning om bebyggelsens ålder genom de keramikfynd som gjordes, dels hittade vi vad som kan karaktäriseras som traditionell vikingatida keramik och dels keramik som importerats från södra östersjöområdet. Den förra typen som är väl känd från vikingatida gravfynd är odrejad, mycket finmagrad och dåligt bränd, den andra typen av keramik är drejad, finmagrad och välbränd samt dessutom försedd med en karaktäristisk ornamentik bestående av vågband eller sneda streck. Förekomsten av dessa båda keramiktyper tillsammans gjorde det möjligt att datera gårdsanläggningen till 1000-talet och dessutom antagligen till dess mitt. Senare påträffades även en pärla av gult glas, en s k "ögonpärla", som ytterligare kunde styrka vår datering. Liknande pärlor har nämligen hittats tillsammans med mynt, tex i samband med gravundersökningar i Leksands kyrka i Dalarna, där pärlorna har kunnat dateras till perioden 1037-1055. De tre husen har alla varit konstruerade på olika sätt.

Boningshuset har varit uppfört i s k skiftesverks- eller resvirkesteknik. Vi har påträffat jordgrävda väggstolpar med ett inbördes avstånd på ca 5,0 m i längdriktning och ca 5,5 m i bredd. Mellan dessa stolpar har man sedan kunnat fälla in såväl syllar som hammarband, man har

på så vis fått en ramkonstruktion i vilken väggplankorna fogats in, antingen liggande eller stående. Husets storlek har varit ca 19×5,5 m. Här och var kunde vi iakttaga rester av ett lergolv. En härd fanns centralt placerad i huset, i anslutning till denna fanns en anhopning av bränd lera med kvistintryck, s k lerklining, detta tolkar vi som resterna av ett risflätat rökfång som varit klätt med lera och suttit i taket över eldstaden.

Förrådet, ca 7×3,5 m stort, har troligen haft lerklinade väggar på syll, d v s i syllan har infogats käppar mellan vilka man sedan flätat ris som bestрукits med lera. För denna typ av väggkonstruktion finns det samtida belägg i tex det närbelägna Sigtuna. Taket har burits upp av tre jordgrävda stolpar vilket gjort det nödvändigt att takbjälkarna även stöttats upp av väggarna. Då dessa varit av en något vek konstruktion bör taket ha varit lätt, antagligen klätt med halm.

Det hus som vi tolkat som *stallbyggnad* har varit det svåraste att få något grepp om, vi har här en ca 8×5 m stor stenlagd golvnivå utan några andra konstruktionsdetaljer att tillgå. Den konstruktionstyp som har lättast att försvinna i samband med ett raserande är knuttimringen. Ett knuttimrat hus efterlämnar ingen lerklining och inga stolphål. Avsaknaden av dessa lämningar gör det alltså

Rekonstruktion av förrådshuset. På teckningen har en del av väggen frilagts för att de lerklinade flätverkswäggarna på syll skall synas. De klena väggarna har antagligen krävt ett lätt tak, varför vi valt att rekonstruera huset med stråtak.

Teckning: Anders Eide

troligt att huset varit knuttimrat. Även i detta fall finns det samtida belägg för knuttimrade hus i tex Sigtuna. Den vikingatida hushållningen var av olika orsaker, klimatiska och framför allt tekniska, huvudsakligen baserad på boskapsskötsel. Stallet kan betecknas som en av grundpelarna i den vikingatida gårdens ekonomi. Med andra ord är det orimligt att tänka sig en bondgård från denna tid som saknar ett stall. Det är med utgångspunkt från detta resonemang och de övriga husens storlek och konstruktioner som den sistnämnda byggnadens funktion har tolkats.

Miljöanpassad bosättning

Med tanke på ekonomin är det också intressant att iakttaga hur gården placerats i den miljö som utnyttjades. Man har nämligen valt ett läge som befinner sig mitt emellan två viktiga resursområden, slättermarken på de leriga jordarna ned mot Knivstaån och betesmarken i skogarna ovanför. Mellan dessa båda områden återfinns också i ett smalt bälte de jordar som med hänsyn till tidens teknik varit möjliga att odla. Att denna övergångszon likaså varit lättdränerad, något som vi utgrävare tacksamt noterat denna regniga höst, har inte gjort valet av boplats sämre. Jakt i skogarna och fiske i ån har fått bidra till att hålla hushållningen på en acceptabel nivå. Vilken roll jakten och fisket spelat får en senare analys av djurbensfynden från avfallsgropar och liknande utvisa.

Kontakter med omvärlden

Att ån inte bara haft betydelse ur hushållningssynpunkt utan också som transport- och kommunikationsled framgår till en del av gårdens fyndmaterial. Det har via Knivstaån och Garnsviken varit möjligt att från Gredelby ta sig till Sigtuna på en dagsetapp. Fynd av den tidigare omtalade slaviska keramiken från södra östersjöområdet och en del av en täljstengryta, sannolikt från norskt område, samt en skärva från en bemålad glasskål visar att bondgårdarna i det centrala Uppland vid denna tidpunkt utnyttjade möjligheterna att få tag i importerade varor. Kanske passade man samtidigt på att sälja eller kanske framför allt byta bort lite av sitt eget överskott. Möjligen var det också i samband med besök i Sigtuna som man nåddes av nya impulser rörande byggnadskonstruktioner.

Som nämndes inledningsvis, har fyndet av denna gårdsenhet varit något som kan betecknas som unikt eftersom bebyggelse lämningar av liknande omfattning från denna tidpunkt inte påträffats tidigare i Mälardalen. Det finns dock ingen anledning att antaga att gården i sig är unik, snarare rör det sig nog om en tämligen typisk bondgård från slutskedet av vikingatiden. Eftersom så lite är känt om hur den vikingatida landbobe folkningen bött och verkat, är det kanske för tidigt att sia om vad som är typiskt eller ovanligt. Vi kan däremot konstatera att resultaten från undersökningen av den senvikingatida gården i Gredelby kommer att utgöra en viktig pusselbit i den framtida bebyggelseforskningen.

Gravfälten

Till bilden av den förhistoriska bebyggelsen hör i Gredelby, liksom i de flesta förhistoriska bebyggelser, även ett gravfält, och för sina begravningar har de forna Gredelbyborna valt en moränbacke mellan höjdsträckningen i nordost och själva bebyggelsen. Platsen är vald dels med tanke på att den blockrika marken här var obrukbar både till bete och odling och dels kan närheten till det stora Knivstagravfältet på västra sidan av Gredelbyvägen ha betytt en del. Kanske är Gredelbybornas ättebacke i själva verket den yttersta utlöparen av detta stora bygdegravfält.

När undersökningarna började på våren kunde endast ett fåtal gravar skönjas som svaga runda förhöjningar i den gräs- och lövskogsbevuxna sluttningen. En grav - uppbyggd kring stora markfasta block - var väl synlig och några resta stenar antydde gravfältets utsträckning.

Området var dock starkt påverkat av den sentida bebyggelsen och odlingen, och det var ovisst i vilken mån denna förstört gravarna. Efter att grässvålen banats av och området rensats från lövträdens rika och svärgenomträngliga rotmatta kunde vi dock summera ihop ett 30-tal runda stensättningar av skiftande utseende. De flesta var med tanke på omständigheterna förvånansvärt välbevarade, men några var skadade eller till och med halverade och i några fall var hela överbyggnaden försvunnen så att brandlagren avtecknade sig som sotiga fläckar i den ljusa moränen, och i ett fall antydde bara en rest av en kantkedja en bortodlad grav.

Erfarenheterna från de undersökningar som på 1940-talet utfördes av Gunnar Ekholm på Knivstagravfältet - bl.a. undersöktes då ett flertal bautastensgravar, med gravgömmor med brända ben och fynd från tiden kring och strax efter Kristi födelse - gjorde att vi förväntade oss en likartad datering även på Gredelbygravfältet. Även här fanns ju resta stenar och dess brukar erfarenhetsmässigt vara placerade på gravfält från äldre järnålder. Men allteftersom sommaren gick och fler och fler anläggningar undersökts visade sig bilden bli en helt annan.

De äldre järnåldersgravarna

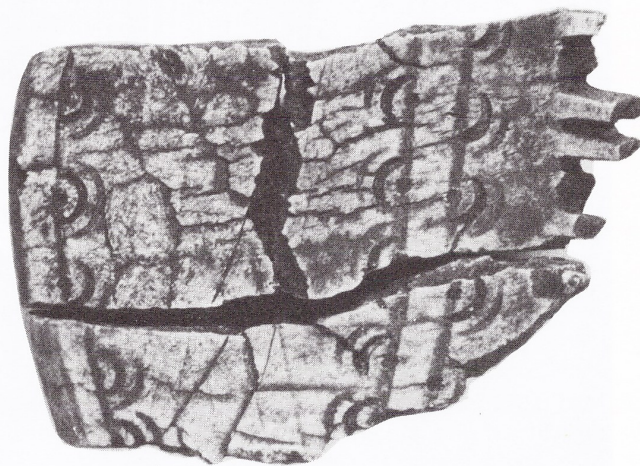
De runda stensättningarna kan grovt indelas i två grupper: Den första - och till sin datering äldsta - består av flacka, vällagda stenpackningar, uppbyggda av en mantel av skärvig småsten över en undre packning av större stenar, med eller utan en begränsning i form av en yttre kantkedja lagd knappt en meter utanför packningen. Gravskicket i dessa anläggningar, som huvudsakligen är

Bilden på motstående sida visar en stensättning från gravfältets norra del som ger en god bild av de äldre gravarnas konstruktion med en vällagd centralpackning begränsad av en friliggande yttre kantkedja.

Foto: Carolina Andersson

Bilden till höger visar pärlor från en av de vikingatida kvinnogravarna. Pärluppsättningarna bestod ofta av en mängd olikfärgade glaspärlor samt pärlor av karneol och bergkristall och måste ha gjort ett praktfullt intryck.

Foto: Marianne Summanen

Fragmentarisk benkam från 500-talet e.Kr påträffad bland de brända benen i en av stensättningarna. Kammar av olika typer är vanligt förekommande gravgåvor och hjälper oss att datera gravarna.

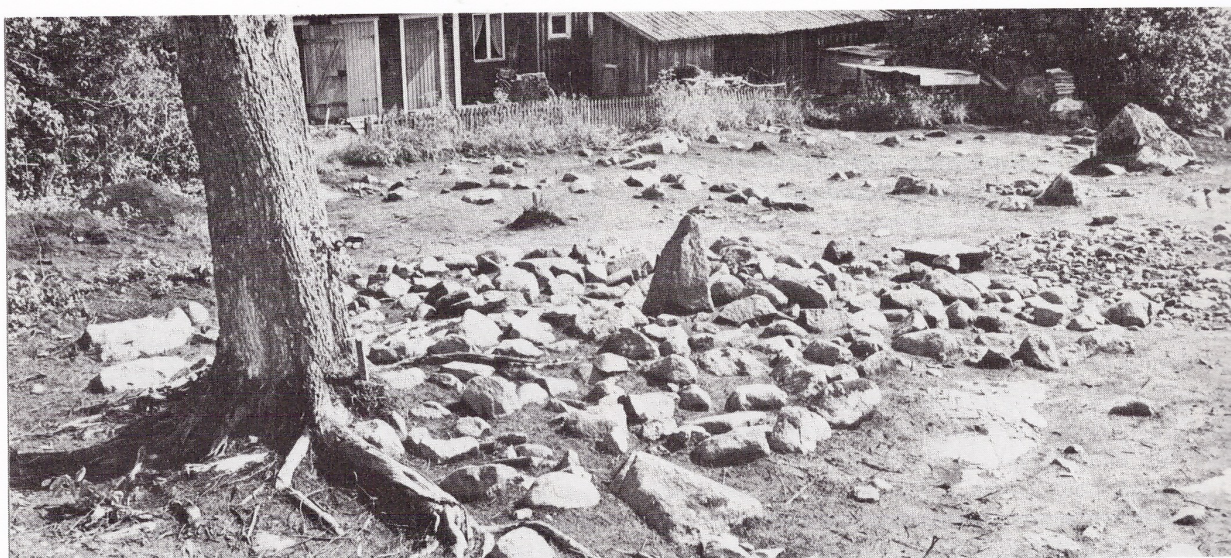
Foto: Marianne Summanen

belägna på gravfältets norra del är något varierande, men de flesta utgörs av brandgravar. Några har innehållit ett mycket tunt lager med brända ben och keramik utspritt i hela anläggningen på den ursprungliga markytan. I några har de brända benen samlats i en behållare - näverask eller liknande - som ställts ner i graven och i ett fall, i gravfältets största och mest vällagda grav, där inga brända ben alls påträffades, kan en manslång helt fyndtom nedgravning, orienterad i nord-syd, i anläggningens östra del, antyda att vi här har att göra med skelettbegravning där skelettet helt försvunnit. Fynden i dessa gravar är ytterst sparsamma. Ornerade benkammar och hartstätning från de försvunna benbehållarna antyder liksom de små benmängderna en datering till folkvandringstid, d v s ca 400-550 e.Kr.

De yngre järnåldersgravarna

I den andra gruppen är stensättningarna uppbyggda av en packning av grövre sten, ibland enskiktad ibland i flera lager. De ligger i gravfältets södra del och att de är yngre än föregående grupp bekräftas utom av fynden

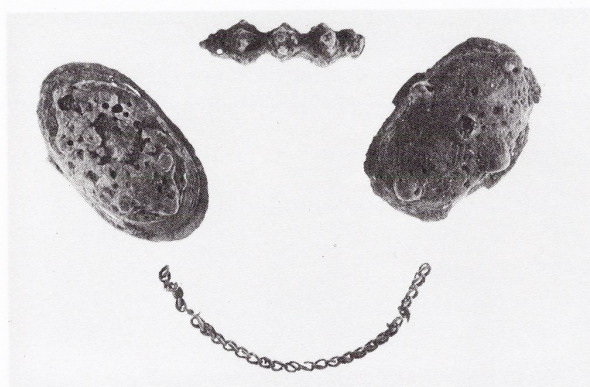

De yngre, vikingatida gravarna får här representeras av denna grovt lagda stensättning från gravfältets södra del, en av de få som kunde anas i markytan. Stenen i gravens mitt restes på 1940-talet, kanske under inspiration av de då pågående arkeologiska undersökningarna i Knivsta.

Foto: Yvonne Stridh

även av det faktum att en av dessa gravar tydligt överlagrar en grav av den äldre typen. De innehåller samtliga mer eller mindre koncentrerade brandlager. Ibland har resterna från brandbålet samlats i en grop och i flera fall har en del av benmaterialet lagts i ett lerkärl, som ställts ned i brandlagret. Dessa gravar innehåller stora mängder brända ben, och i avvaktan på en osteologisk analys kan man bara antyda att det rör sig om ben från både människa och djur, bl a fågel, häst och hund, samt enstaka björnklor. Även fyndmässigt är dessa gravar innehållsrikare än föregående grupp: Rikliga pärluppsättningar med karneol-bergkristall- och glaspärlor; fragment av en tvåskalig spännbuckla och ett likarmat spänne av brons, en silverpärla, silvertråd och rester av silverfiligran samt en mängd nitar och spikar av järn ger en datering till vikingatid, d v s 800-900-talen, eventuellt kan några vara något äldre.

Två rikt ornerade sk spännbucklor, ett likarmat spänne och en kedja, allt av brons, från den enda påträffade vikingatida skelettgraven. De ingår i den välborna vikingatida kvinnans starkt traditionsbundna smyckeuppsättning och har till uppgift att hålla samman dräkten. I kedjan kan gårdens nycklar - hennes främsta statussymbol - ha hängt.

Foto: Kenneth Svensson

I gravfältets centrala del finns ett av odling starkt påverkat område där prov- och sökschakt bl a har givit svårt skadade rester av en stensättning samt en osäker skelettbegravning. Troligen har de båda gravområdena en gång utgjort ett sammanhängande gravfält med en utbyggnad från de äldsta gravarna från romersk järnålder/folkvandringstid i norr till de yngsta vikingatida gravarna i söder. I så fall skulle den bortodlade mellersta delen av gravfältet ha innehållit gravar från vendeltid, en period som nu endast finns svagt företrädd i det undersökta materialet. En nedgång under denna period antyds emellertid även i boplatsmaterialet, så kanske har bebyggelsen i Gredelby under denna tid varit av mindre omfattning.

Gravområden var som ovan nämnts starkt påverkade av sentida bebyggelse - bl a har ett antal husgrunder från 1600- och 1700-tal påträffats i gravfältets norra del, och stora mängder slagg antyder någon form av järnbearbetning på platsen under historisk tid.

I skrivande stund är de arkeologiska undersökningarna inne i sitt slutskede. Fortfarande pågår undersökningarna av husgrunder i det område där vi påträffat medeltida fynd, bl a keramik och en benkam, och en av de senaste dagarna har en skelettgrav från 900-talet påträffats under en sentida husgrund i gravområdets södra del.

För en mer detaljerad bild av näringsfånget under de olika tidsperioderna återstår dessutom analyser av det tillvaratagna ben- och frömaterial, samt en utvärdering av det kringliggande kulturlandskapets framväxt.

Före tolkningen av det medeltida och historiska Gredelby kvarstår en genomgång av det skriftliga källmaterialet, vilket utgör ett viktigt komplement till det arkeologiska materialet.

Resultatet av allt detta kommer så småningom att sammanställas i en rapport, som förhoppningsvis kommer att ge en bild av hur livet kan ha sett sig för de människor som bott i Gredelby under närmare 2000 år.

Anders Hedman

Marianne Summanen

Kenneth Svensson

Det var inte bara föremål från forntiden som kom i dagen vid utgrävningarna. Grävningsledaren Anders Hedman visar upp sentida fynd ur sophögarna - en vacker samling tomflaskor.

ATT GRÄVA SIG IGENOM 2000 ÅR I GREDELBY

Ett arbetslag på sammanlagt 15 personer var sysselsatta med att torva av de områden som skulle undersökas. Grävmaskiner och lastbilar gjorde grovjobbet innan arkeologernas spadar och såll tog vid.

Arkeolog Mats Mogren har grävt ut den vikingatida bösättningen, belägen i en sluttning som terrasserats.

Arkeolog Caroline Andersson förbereder öppnandet av en stensättning. Under grävningsarbetet står arkeologerna ofta på knä, så de vadderade knäskydden kommer väl till pass.

Birgitta Sander och Marianne Summanen studerar planer och profiler på några gravar från 800-900-talet. Foton: Inga-Lena Hellberg